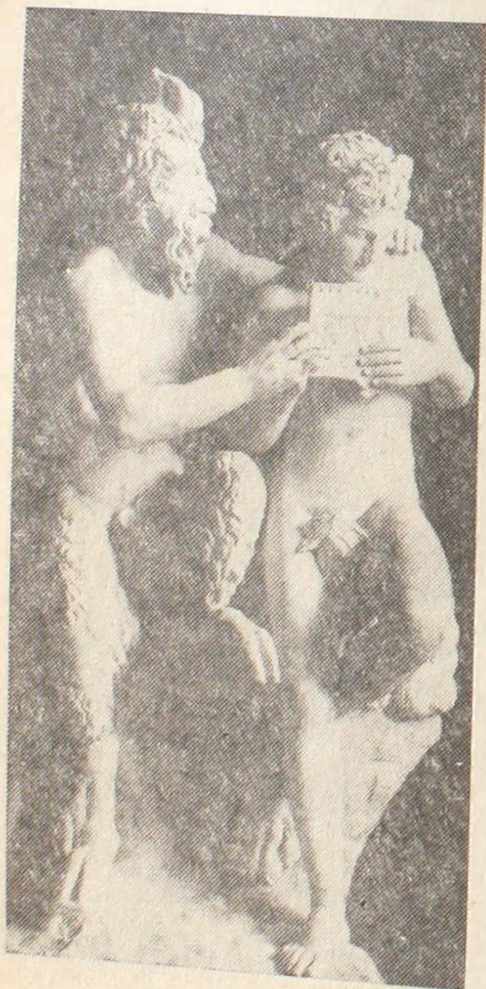

ЗАГАДКИТЕ НА ГРЪЦКАТА МИТОЛОГИЯ

БОГДАН БОГДАНОВ

Гръцката митология е един от трудните проблеми на човешката култура. Привидно тя е напълно разбираема поради символната употреба на митичните разкази и главно може би защото толкова дълго е достояние на съвременния свят.

Понятието мит включва много неща, но преди всичко се разбира онова, което означава думата *mythos* — т. е. разказ. Трябва да се прибави думата «измислен» и грубото определение е готово. За да означат разказ за действително станали неща, гръците казвали *logos*. Историята на Херодот била за тях истински разказ, докато историите за скитането на Одисей, приключенията на острова на циклопите и магьосничествата на Кирка се смятали за митове. Разбира се, обикновените хора вярвали на митовите и не различавали особено ясно историческия от митическия разказ. В случая става дума за мислителите, чиито възгледи създават историята на античната култура. По тяхното отношение към митовите може да се разбере, че в епохата на робовладелското общество, отдалечено с векове от времето, което ги създадо, те се възприемали за неистина. Затова Хераклит вини

Омир за измислиците му. Същото по-късно прави и Платон в голямото си съчинение «Държавата». А Ксенофан съвсем като атеист твърди, че ако животните можели да изобразяват боговете, те сигурно щели да имат техния образ.

Независимо от това митологията била важен културен феномен за античните народи. Ето защо още в древността възникнала нужда за нейното обяснение. Ако философите отхвърляли като неверни преданията, когато противоречели на съвременните религиозно-нравствени и космогонически представи, или пък ги възприемали, когато все още можели да се използват, в античната наука съществувало специално течение, което се занимавало с тяхното тълкуване.

С тази задача най-неуспешно се справяли ония, които подхождали рационално към митовите. Като не виждали никакъв смисъл в тях, те изкуствено търсели реални факти, за да отстранят невероятното. Така постъпил Палефат в съчинението си «За невероятните случки». Според него например кентаври въобще не съществували. Това били войници с лъкове, които противниците им видели като хора, сраснали с конете си.

Не бил по-успешен и опитът митовите да се тълкуват като алегории. Според привържениците на този подход в дълбока древност мъдреците изказвали в алегорична форма истините за строежа на света и за смисъла на човешкото съществуване, за да ги скрият от невежите. Ето как Салустий, автор от това направление, тълкува известния мит за златната ябълка, пусната на пира на боговете и предизвикала спора за трите богини Хера, Атина и Афродита: «Пиршеството в случая означава свръхземните сили и това е причината, поради която боговете

са се събрали; златната ябълка означава универсума, за който се казва с право, понеже се състои от противоположности, че се ражда от борбата, и понеже отделните богове снабдяват универсума с различни качества, те се явяват в състезание и ревност помежду си за притежанието на ябълката.»

Подобно на това тълкуване на митовите дава писателят от IV век пр. н. е. Евхемер, развил възгледите си в един роман. Според него боговете някога били хора, по-късно обожествени за заслугите си от признателното човечество. Зевс например бил критски цар, свалил от престола баща си Кронос, също както става и в мита. А Прометей наистина съществувал. Прочут астроном, той наблюдавал звездите от висока скала, което дало повод в мита да бъде прикован на скала. Този тип тълкуване, получил названието евхемеризъм и послужил на християнските апологети за инструмент в идеологическата преработка на античните предания. Така за Тертулиан без особено усилие Прометей се превърнал в християнски мъченик.

Подобни опити за разбиране смисъла на митовите и в античността, и в ново време са по-скоро израз на грубо рационално отношение към трудното, завоалирано в преданията минало. Такъв подход, разбира се, не е научен.

Специално античността не можела да реши загадката на гръцката митология, понеже на дело била далече от историческия тип мислене. Иначе научни възгледи могат да се открият в медицинските съчинения на Хипократ, във философията на Аристотел може да се говори дори за осъзнат научен метод. Но и Аристотел, и другите велики умове на античността са крайно слаби в осъзнаването проблемите на обществе-

ното съзнание. В тази област за научно знание може да се говори едва от средата на миналия век.

Освен това античността била непосредствено свързана с митологията, за да може да я обзре обективно. Старите предания не просто служат за сюжети на гръцката класическа литература. В изменен вид, приспособени към вкусовете и нравствените отношения на нови епохи, те съхраняват същността си на митове, понеже се възприемат от слушателите като разкази за действителни събития, които имат непреходен характер на примерни и вечни човешки съдби. Водонизменението всъщност не засягало митичния смисъл на древните сюжети. «Прикованият Прометей» на Есхил поставя под съмнение митичната представа за справедливостта на Зевс, но в същото време в другите части на трилогията се изработва нова представа за космическия ред, в смисъла си митологична и затова нуждаеща се все още от мит, за да бъде изразена. Но в сатиричните творби на Лукиан шест века по-късно Зевс и Прометей са само традиционни фигури, лишени от сериозен смисъл, напълно демитологизирани. Едва в късно време митичните сюжети започнали да звучат като чиста литература.

Този процес на превръщане на митологията в литература не е равен. Платон, който подхожда рационалистично към митовете на Омир и иска да ги подчини на открита нравствена идея и следователно да ги унищожи, сам си служи с митове, винаги когато еднозначният рационален подход изглежда недостатъчен. Оказва се, че по същество той продължава митологичната традиция. Подобна двойственост съществува още у Омир. Неговите митове са и сериозни разкази, на които трябва да се вярва, тъй като предават действителния ред на нещата.

Но в същото време те са резултат и на свободна творческа дейност. Омировите богове например имат и сериозната функция на древните микенски божества — те са един вид регулатори на все още лишено от съзнат нравствен критерий човешко поведение, но също са и красив паралел на света на хората. Както казва един учен, заслугата на Омир е, че очовечава боговете до степен, от която се губи възможността да се яви затворен религиозен мироглед. Тази заслуга е не само във факта на самото дело, колкото в това, че като основно възпитателно четиво поемите на Омир всадили това състояние и го превърнали в специфичен национален характер.

В историята на античната култура митологията има две функции: едната специфична — да служи във всички епохи на едно все още нереалистично съзнание, другата неспецифична — да предлага сюжети на литературата и изкуството. Тези две функции плътно проникват живота на гръцкия народ, така че в повечето случаи е невъзможно да бъдат различени.

Добър пример за това единство дава античната трагедия. Тя е предимно митологическа. Случаите на драми с немитичен сюжет са изключение. От достигналите до нас единствено Есхилевата «Перси» е на исторически сюжет. И може би никой друг жанр в историята на гръцката литература и никоя друга епоха не е била така свързана с митологията, както времето на атинската демокрация. Това не е случайно. За да изрази възвишените усещания за съвременността, ограничената в своя опит робовладелска демокрация имала нужда от митичен сюжет, който да закрепил нейните сериозни мисли във вечни положения. По този път конкретните обществени конфликти на Перикловата епоха се

обезсмъртили естетически в трагическите конфликти на древните митически родове. Митичното мислене на съвременността се сляло с митичната атмосфера на старите разкази по принципа на дълбоко вътрешно подобие.

Случаите на такова плътно проникване на митологията в духовния живот на античността не са малко. Самият край на гръко-римската цивилизация също представлява своеобразен митологичен ренесанс. Става дума за философията на неоплатонизма, която приема в цял ресурс изтощената в служба на литературата митология, като ѝ дава задачата на език за едно мистично мислене и ѝ връща по този начин изгубената сериозна функция.

Митичното може да се открие и във всекидневието на античния човек, особено в навика му да вярва на сънища и да търси навсякъде знамения. Няма основание да не вярваме на следния случай, разказан в биографията на Софокъл. Веднъж на сън великият поет намерил с помощта на Херакъл загубен предмет. На другия ден, така се случило, предметът наистина бил намерен и Софокъл от благодарност вдигнал олтар на Херакъл. За нас днес това прилича на суеверие, но за онзи свят то е нещо редовно, признак на благочестие, съвсем нормална вяра в една друга причинност.

Както античният живот в известен смисъл, така особено цялата антична култура може да се смята за етап в развитието на гръцката митология. И наистина има разлика в отношението към митовете в ново време и в древността. За Петрарка и за Рафаел, за Грилпарцер и за Сартр гръцкият мит представлява свързан сюжет, абстрактна естетическа ситуация, която дава възможност полеко да се третират общи човешки проблеми, за Винкелман и за Ши-

лер гръцкият мит е идеален сюжет, идещ от една идеална действителност. За античността митът в повечето случаи остава специфичен език, колективен опит на цяла култура, постоянно дейна традиция.

И все пак античността не е собственото време на гръцката митология. Това, което е пръснато в литературата като безчислени версии на разкази за богове и герои, представлява литературна традиция. Истинското време на митологията е родовото общество и истинската ѝ традиция — устното предание. Митологията е синкретичната идеология на първобитната епоха, единна духовна дейност, в която може да се открият функциите на религията, литературата и нравствеността, без тя да бъде нито едно от тези неща. С методите на етнографията, психологията и научното историческо мислене съвременността откри, че митологията представлява кондензираният опит на родовото общество, странната история на неговото съзнание. Затова наред с археологическите извори тя също може да служи като източник на знания за историята на древните времена от второто хилядолетие преди новата ера.

Истините, които носи митичният разказ, не винаги са скрити в лабиринта на образността на мита. Оказва се, че някои митични герои действително са съществували, също както във втората половина на миналия век стана ясно, че Троя е действителност и наистина е имало Троянска война.

Мъчнотията в тълкуването на митовете иде най-напред от това, че истини от различен разред и с различна форма са поставени в повествованието на древната история едно до друго и са организирани неисторично, разбира се, не без свой смисъл. Така в мита за Троянската война заедно с историческото събитие, ста-

нало вероятно в първата половина на XII век пр.н.е., е вpletен споменът за друго разрушение на Троя, причинено от земетръс, отстоящо с векове от ахейския набег. То е зашифровано в историята с дървения кон и нанстина може да се открие в по-ниските пластове на разкопания в Мала Азия град.

Историята за грабването на Елена от Парис, която не може да се възприеме за действителната причина за войната, също не е красива измислица. Тя предава древната практика да се краде изображението на богинята на плодородието от съседното племе, за да се привлече добрата реколта към собствената земя. Оказва се, че историята за Троянската война е вярна, но на различни нива и в различни отношения. По принцип на подобие тя резюмира събития от различни епохи не само от интерес към чистото разказване, но и за да се увековечи конфликтът на гръцките племена от полуострова — на ахейците с малоазийските държави. Причината била, разбира се, прозаична — те се нуждаели от хетското желязо. Но реалната връзка между фактите отпаднала в мита, старото и новото се свързали в друг ред, за да се изрази невярно, но преувеличено и с една горда фиксация не самото това събитие — Троянската война, — а по-скоро цяла една епоха на подобни военни операции. Така невярното става по своеобразен начин идеологически вярно.

На пръв поглед фактите за действително станали събития са натрупани хаотично в митичните разкази. Но всъщност те не са натрупани, а са подчинени на един тип организация, която, бидейки странна за нас, поражда основната трудност в установяването на истината. Гръцките митове, които дълбоко се отличават от рационалните реакции на съвременния човек, са организирани от

принципите на едно предлогично мислене.

За нас например причината и следствието са свързани необратимо. Ако нещо е следствие на определена причина, то в никакъв случай не може от своя страна да стане съпричина на това, което го предхожда. За първобитното мислене, напротив, съществува обратимост, коекзистентност на свързаните факти. Именно това дава възможност с ритуал да се отклони или да се предизвика някое събитие. За това мислене неща, които се случват по едно и също време, се оказват магически свързани. Дори за атинския пълководец Никий в 413 година пр. н. е. слънчевото затъмнение може да бъде знак за лошото разположение на боговете спрямо военните му начинания.

Митичните разкази са подчинени на първобитното светоусещане и в неукрепналото възприятие за време и пространство. Митичното време най-често е равномерен обрат, периодично връщане на едно и също събитие. Аполон всяка година отсъствува по три месеца от Делфи и всяка година в определен ден бива оплаквана смъртта на Адонис. Но то също е особен произвол спрямо реалния временен ход. Прометей остава прикован 30 000 години и Лето е бременна 10 месеца с Аполон. Една друга бременност продължава пет години, след което детето се ражда направо от-раснало. Като времето митичното пространство е лишено от реална мярка, от посоки. То може да бъде определено, като местонахождението на Троя, но много места се мислят съществуващи навсякъде — като скалата на Прометей, която се намира на края на света, отъждествяван с Кавказ.

За митичното мислене светът не притежава определена същност, увереността, в която поражда спокойното и независимо съществуване на

човека. Той е стихия от сили, от добри и лоши същности, в чиято неуравновесеност хората се намесват със своите ритуали, с митичните разкази, които имат и магическата функция да насочват обстоятелствата в добрата посока. Като повтарят в определен интервал онова, което е станало в началото на света и което е било следователно добро и същността, те активно унищожават лошото време на промяната и запазват реда на доброто. Първобитните не можели да мислят света като резултат на прогресивно изменение на независещи от тях обстоятелства. Цялата им сериозна дейност целяла да съхрани от разрухата на изменението началното добро. Един вид несъзнателно те отстранявали причинно-следственото движение на историческото време.

Макар и организирани в принципите на това мислене, гръцките митове не са еднородни. Някои от тях са чисти приказки, други имат религиозен характер, трети посредством разказ обясняват историята на появата на някое явление. Тези митове, наречени етиологически, са най-типичните творения на митичното мислене.

Такъв етиологичен мит е например разказът за това как Плутон открадна Кора, любимата дъщеря на богинята на плодородието Деметра. След изчезването ѝ в скръбта си Деметра лишила от зеленина земята. Когато Зевс решил компромисно спора на Плутон и Деметра, като наредил две трети от годината да прекарва при майка си на земята, а една трета при подземния си съпруг, с излизането на Кора земята се покривала със зеленина — така започвало дългото средиземноморско лято, а със слизането ѝ отново по-сървала — това е кратката южна зима. С този разказ първобитният

човек закрепявал смяната на сезоните, обяснявал това, което съществува и с разказването на мита магически предотвратявал опасението да не би този ред да бъде нарушен.

Едно от редките качества на гръцките митове в сравнение с някои източни митологии, както и в сравнение със славянската, е това, че преминали всички етапи на първобитното предлогично мислене, като продължили да ги носят в себе си в скрит вид. За тях може да се каже, че съдържат цялостния опит на първобитната духовна дейност, като се започне от ниската степен на обожествяването на предмета (т. нар. фешизъм) и се стигне до идеята за човекоподобното божество (т. нар. антропоморфизъм) и Олимпийския пантеон начело с върховно мъжко божество — царска власт съвсем по типа на царствата от микенската епоха.

Гръцката митология не може да се идентифицира с религията, тъй като не достигнала до монотеистична идея (т. е. не утвърждава един бог). Въпреки че преминала всички етапи на първобитното мислене, тя съхранила архаизма и красотата на многобожието и благодарение на по-несвършения религиозен модел фактически запазила характера на недиференциран мироглед. Затова от нея се поражда литература с такъв светски диапазон, нещо, което не се е случило с никоя друга известна митология.

И ако съвременното човечество живее единен културен живот, това се дължи и на хуманистичната традиция, в чието начало стои това чудно творение на гръцкия народ — неговата митология. Свободна, задълбочена, обемна и най-важно пластична, тя наистина има значението на начало в дългата история на съвременната култура.